

SAMER I ÅRE

Ewa Ljungdahl

När man passerar gränsen till Åre kommun möts man av en skylt med kommunens namn på två språk, svenska och sydsamiska. Kanske är det svårt för besökaren att förstå vad som menas med *Ååren tjielte*, det sydsamiska namnet på kommunen, men förhoppningsvis lockar skylten till nyfikenhet och till att söka mer information.

SAMISK FÖRVALTNINGSKOMMUN

Åre kommun är tillsammans med arton andra kommuner i Norrland förvaltningskommun för det samiska språket. På förvaltningskommunerna ställs speciella krav. De samiska kommuninvånarna har till exempel rätt till förskoleverksamhet och äldreomsorg helt eller delvis på samiska. Samerna har även rätt att använda sitt eget språk, i Åres fall sydsamiska, i kontakter med kommuner och myndigheter.

Välkommen till samernas Åre!

Renhjord i Ullådalen. Foto Nils Thomasson, Jamtlis arkiv.

Som besökare i Åredalen år 2013 är det svårt att förstå att man befinner sig mitt i ett gammalt samiskt kärnområde och att Åreskutan och fjällen däromkring har varit mycket viktiga renbetesmarker, framför allt under vinterna. Ännu i början av 1900-talet var betande renhjordar vanliga på Åreskutan och i Ullådalen, och på Åresjön hade man vinterslakt mest varje år. I takt med att turismen har vuxit har förutsättningarna för att bedriva renskötsel i Åre-Duved försvårats så att den numera näst intill har upphört.

När man vill beskriva samisk närvaro i Åre så måste man sätta in Åreområdet i ett större geografiskt sammanhang. Renarna rör sig över stora områden och betar i olika marker under de olika årstiderna. För att förstå

vilken betydelse en speciell plats har, eller har haft, för renar och renskötare så måste man därför beskriva hela årscykeln. Det är också viktigt att känna till att renskötseln har förändrats över tid beroende på bland annat lagstiftningar, gränsdragningar och omstruktureringar både inom renskötseln och i det omgivande samhället.

Gaaltje, sydsamiskt kulturcentrum i Östersund, har producerat broschyren. Syftet är att berätta om samer och renskötsel i Åre och trakten däromkring. Broschyren är finansierad av Länsstyrelsen i Jämtlands län.

Namnet Åre

Varför heter Åre just Åre? Och varför heter fjället Åreskutan och sjön Åresjön? Vad betyder namnet, vad har det för ursprung? Åre har gett namn till både fjället, sjön, byn, församlingen och kommunen.

De nordiska språkforskarna har ingen riktigt bra förklaring till namnet. *Innebörden av sockennamnet Åre är mycket oviss. Möjligen innehåller namnet en genitivavdelning av ordet »å« (älv) skriver Bertil Flemström i Jämtländska ortnamn. I Nationalencyklopedin kan vi läsa: Namnet (1315–19 De Arum) är mycket svårtolkat. Rimligen har namnet äldst avsett en naturformation, varvid ett äldre namn på den mäktiga Åreskutan eventuellt kan komma ifråga. Arum betyder enligt Svenskt ortnamnslexikon troligen spets, här syftande på Åreskuttoppens form.*

Då är det mera troligt är att Åre är en förvanskning, eller försvenskning, av ett gammalt samiskt ord. Norrländsk uppslagsbok del 4, 2001: *Namnet (1315–19 de Arum) har ännu inte fått någon tillfredsställande tolkning, men skulle kunna återgå på sydsamiskans aareh: stenrör, blockmark, grustäckt, steril mark (på ett fjäll).* En liknande förklaring ges i Hasselbrinks Sydlappisches Wörterbuch där ordet *aareh* översätts ungefär med stenigt land. Även i Bergsland och Mattsson Maggas ordbok (2007) beskrivs *aareh* som ett stenigt område.

Det finns även andra sydsamiska ord som skulle kunna förklara Åre, till exempel *aore* eller *aare* som är beteckning för en brant slutt-

ning och som återfinns i ortnamn i både fjäll- och fjordlandskap inom det sydsamiska området.

ORTNAMN MED SAMISK ANKNYTNING

På våra dagars kartor finns endast några få samiska ortnamn i Åretrakten. Ett exempel är *Gippevardo* för Blåskalsfjället. En orsak till att det inte finns flera samiska namn bevarade är att området sedan hundratals år ägs av privata markägare. En annan anledning är att Kalls sameby bytte befolkning under första delen av 1900-talet, och kunskapen om de gamla samiska namnen försvann med de äldre renskötarna som hade brukat området tidigare.

Man kan anta att flera av dagens ortnamn är försvenskningar av gamla samiska ord. Men även svenska namn på kartan och i folkminnet kan berätta om samisk närvaro. En udde i Öster-Kjolsjön kallas till exempel för *Skiljningsnäset*. Här hade samerna renskiljning om höstarna. *Rengärdesflon* mellan Nordhalen och Mullfjället har fått sitt namn av orts-

befolkningen eftersom samerna hade slakt och skiljning där. *Finndalen* öster om Äggsjön, mellan Äggsjövålen och Blåskalsfjället. *Finn* är en äldre benämning på samer, och namnet indikerar att det har bott samer här. Namnet *Lappkojsslätta* väster om Huså talar för sig själv. I folkmun kallas samernas kåtor ofta för lappkojor.

Begrepp

Sydsamer: Det sydsamiska området sträcker sig från Bottenhavet i öster till Atlantkusten i väster, från Dalarna – norra Hedmark i Norge i söder och till gränsen mellan Norr- och Västerbottens län – Nordlands fylke vid Saltfjället i norr. Det som skiljer sydsamerna från övriga samiska grupper är främst språket, men även dräkt, ornamentik, byggnadsskick och andra kulturuttryck.

Sameby: En sameby är dels ett geografiskt avgränsat renbetesområde och dels den samfällighet som samerna som bedriver renskötsel där utgör. Som juridisk person är samebyarna en slags ekonomisk förening. Samebyarna kallades fram till 1971 för lappbyar och tillkom när den första renbeteslagen instiftades 1886 (Lars Thomasson 2002. Ur *Jämtlands samernas nutidshistoria*).

Skattefjäll: Ett skattefjäll var ett geografiskt avgrän-

sat område som användes av en eller flera samer eller familjer som enskilt eller tillsammans skattade för området. Skattefjäll fanns enbart i Jämtlands län. I Lappland var lappskattelanden en ungefärlig motsvarighet till skattefjällen. Systemet med skattefjäll upphörde när den första renbeteslagen tillkom 1886.

Åretruntmarker/renbetesfjäll: Marker där renskötsel får bedrivas året runt. I Jämtlands län består åretruntmarkerna av renbetesfjällen, det vill säga de gamla avvittrade skattefjällen, av staten förvärvade fastigheter samt upplåtna kronoparker.

Vinterbetesland (sedvaneland): Renarnas vinterbetesmarker utanför åretruntmarkerna och som används enligt gammal sedvänja. Sedvanerätten på vinterbetesområdena är i lagstiftningen begränsad till perioden 1 oktober till 30 april.

Samernas historia i jämtlandsfjällen

De första skrivna källorna om samer i västra Jämtland finns i 1646 års jordebok, där tio skattelappar fanns införda i Kalls och Offerdals socknar. Hur många samer som egentligen fanns i området är omöjligt att veta eftersom det endast var de samer som betalade skatt, *skattelapparna*, som är namngivna. Men skattelapparna hade vanligen både fa-

miljer och tjänstefolk, så sammanlagt var den samiska befolkningen betydligt större än tio personer. Före 1645 tillhörde Jämtland och Härjedalen Norge, och från den tiden finns inga bevarade skrivna källor. Men de arkeologiska spåren berättar en annan historia, de berättar om samisk närvaro och renskötsel långt före 1600-talet. Nyare arkeologisk

forskning från Njaarke sameby i västra Jämtland visar på småskalig tamrenskötsel åtminstone från början av 1000-talet e. Kr. och förhållandena bör ha varit ungefär desamma i resten av jämtlandsfjällen. Före tamrenskötseln livnärde sig samerna av fångst, fiske och insamling av örter, bär och rötter.

Ett förstadium till intensiv tamrenskötsel, eller rennomadism, var när samerna tämjde vildrenar för att använda dem som lockdjur vid vildrensjakt och som last- och dragdjur. Stegvis övergick man till att hålla små tama renhjordar. Det som främst karaktäriserade den intensiva tamrenskötseln var att renkorna, vajorna, mjölkades. Mjölknigen var arbetsintensiv och alla familjemedlemmar var engagerade i arbetet. Hela familjerna flyttade med renarna i ett årligen återkommande mönster mellan fjäll och skog eller ibland kust, där tillgång till bete var styrande. Den intensiva tamrenskötseln var som mest utbredd från 1600- till slutet av 1800-talet. Under första delen av 1900-talet övergavs denna form av renskötsel och ersattes av dagens extensiva renskötsel med fokus på storskalig köttproduktion. Mjölkning och daglig

vallning av renarna har sedan länge upphört. I dag är renhjordarna stora och rör sig över vidsträckta områden. Tekniska hjälpmedel gör att rensköterna snabbt kan förflytta sig och det gamla bosättningsmönstret har förändrats. Familjerna är oftast bofasta och rensköterna pendlar mellan hemmet och arbetsplatsen där renarna vistas.

År 1889, när den första renbeteslagen från 1886 trädde i kraft i Jämtlands län, förändrades villkoren dramatiskt för rensköterna. Tidigare hade samernas marker varit indelade i skattefjäll för vilka enskilda samer betalade skatt för att bedriva renskötsel. När renbeteslagen infördes delade staten istället in renskötselområdet i så kallade lappbyar, där samerna inom ett geografiskt område skulle bedriva kollektiv renskötsel.

Det är viktigt att komma ihåg att det inte är alla samer som har varit eller är renskötare. Många samer har försörjt sig som nybyggare, fiskare, skogsarbetare med mera. En speciell kategori var sockenlapparna. I dag bor de flesta samer i tätorter över hela Sverige och har helt andra yrken än renskötarens.

NORGE

Skalstugan

Saxvallen

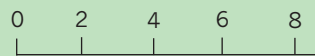
Medstugan

Haggjön

Storlien

Skala 1:150 000

8

Visa respekt för rennäringen

Kom ihåg att du vistas i renarnas betesområden och på renskötarnas arbetsplatser. Om du ser en renhjord; stanna upp, sätt dig gärna ned och var tyst. Följ inte efter renarna utan lämna dem ifred. Speciellt viktigt är detta under den känsliga kalvmärkningsperioden på våren och vid rensamling. Om du har hund med dig ska den alltid vara kopplad.

Renskötsel i Åretrakten

Det är flera samebyar som bedriver renskötsel inom Åre kommun. Norr om väg E 14 och järnvägen mellan Östersund och Trondheim är det främst Kalls sameby som har sina betesmarker, men även Njaarke sameby har betesområden i norra delen av kommunen. Söder om väg E 14 har Handölsdalens och Tåssåsens samebyar sina betesmarker delvis inom Åre kommun.

KALLS SAMEBY

I området Åre-Duved är det numera främst Kalls sameby som bedriver renskötsel. Kalls

sameby är Sveriges minsta sameby. Den grän-sar i väster och norr mot Norge. Åretrunt-markerna, där renarna framför allt vistas under sommaren, ligger till största delen inom Skäckerfjällen. För höst- och förvinterbete används området Finnvalen – Middagsvalen – Rensjöklumpen – Dörrhögarna – Saxvallsklumpen och Musvalen. Här betar renarna tills snöförhållandena blir besvärliga i januari – februari. Då drivs de mot vinterbetes-landet, som sträcker sig från norska gränsen till Björnänge och vidare väster om Kallsjön, Kallsedet och Ytteräng. I mitten av april

Från sommarbeteslandet. Rutsdalen i Skäckerfjällen.

samlas renarna inför flyttningen tillbaka till åretruntmarkerna i Skäckerfjällen.

Lågfjällområdet norr om Storlien och söder om Medstuguvägen är avsatt som reservområde för höst- och förvinterbete. Samebyn hävdar även sedvanerätt på markerna söder om Åresjön vid Renfjället och Gräpplingarna och västerut mot Gevsjön.

SKATTEFJÄLL

Trots att renskötseln har en mycket gammal historia i området kring Åre och Duved så finns det inga skattefjäll eller skattelappar redovisade i de äldre jordeböckerna i Åre socken på motsvarande sätt som det finns i övriga delar av jämtlandsfjällen. Först i 1777 års jordebok finns Blåskalsfjäll upptaget som skattefjäll. En anledning till avsaknaden av äldre skattefjäll är att marken kring Åre och Duved var privatägd mycket tidigt (Valfrid Larsson 1979: *Samernas helårsmarker*).

AVVITTRINGEN

Avvittringen var en lantmäteriförrättning som hade som främsta syfte att skilja statens mark och den privatägda marken åt och samtidigt främja nybyggen. I Jämtlands län skedde avvittringen i mitten av 1800-talet. Avvittringen blev förödande för samerna. Stora delar av deras marker avvittrades till fördel för markägarna. Konsekvensen blev att sam-

erna hänvisades till högfjällen eftersom bönder och nybyggare hade tilldelades de bästa gräsbärande markerna. Överlantmätare Ludvig Falkman besökte Åre 1850, strax efter avvittringen. Han berättade att samerna i Åre inte hade kunnat bevaka sina rättigheter vid avvittringen eftersom kungörelsen skedde i kyrkan mitt i sommaren när samerna var till fjälls med sina renar. Vid avvittringen fanns inga skattefjäll i Åretrakten upptagna, vilket var märkligt eftersom Blåskalsfjäll fanns upptaget som skattefjäll i jordeboken 1777.

I jordeboken 1825, strax före avvittringen, fanns Blåskalsfjäll av någon anledning inte längre med, trots att trots att tre lapphushåll hade betalat skatt för fjället under en längre tid. Falkman berättade att samerna tidigare hade haft stora fjällområden men att de hade frantagits nästan

all mark vid avvittringen. I hela Åre socken fanns 10 samiska hushåll med sammanlagt 46 personer och 3 250 renar vid tiden för avvittringen, alltså i mitten av 1800-talet.

Jämtlandssamerna protesterade hos Kungl. Maj:t mot att så mycket betesmark hade tagits ifrån dem, och begärde att få tillbaka sina tidigare markrättigheter. Protesterna ledde till ett kungligt brev 1841 där samerna garanterades att renbetesmarkerna skulle utökas. Men avvittringen hade redan vunnit laga kraft och besluten gick inte att revidera. Staten försökte då lösa problemen genom

att lösa in ett antal fastigheter som några år tidigare hade upplåtits som privat mark och upplåta dem för renskötsel. På så vis skapades *de jämtländska renbetesfjällen*, och i Åre socken fördubblades samernas renbetesmarker.

Åreskutan och Mullfjället avvittrades alltså aldrig till skattefjäll. Det innebär att området inte ingår i åretruntmarkerna och därmed att renskötsel inte får bedrivas hela året. Men i renbeteslagarna från 1886 och 1898 lagfästes samernas rätt att enligt gammal sedvänja nyttja inte bara renbetesfjällen utan även kronomark och enskildas marker för vinterbete. Eftersom Åreskutan och Mullfjället hade använts för vinterbete så långt tillbaka någon kunde minnas så kvarstod därför den rätten även efter 1886 (Lars Thomasson 1985–86: Om samerna i Åre. I *Gammalt och nytt i Åre socken årgång 3*).

KONFLIKTER MED MARKÄGARNA

När renbeteslagen trädde i kraft 1889 och rätten till vinterbete på privata marker där man enligt gammal sedvänja brukade vara med renarna fastställdes i lagen, ledde det på flera håll i Norrland till protester från markägarna. På den här tiden gällde konflikterna främst att renarna betade av böndernas höstackar.

Även i Åretrakten fanns det motstånd till sedvanerätten. Ett exempel var riksdags- och kommunalmannen Gunnar Eriksson i Mörviken som i en remiss skrev att samerna drabbades av övermod och lät sina renar beta hur och vart som helst när sedvanerätten lagfästes. Enligt Eriksson fick de bofasta inte ha sin

gröda och sitt foder ifred för renarna.

Renägarna i Kalls lappby löste problemen med betning på Åreböndernas höstackar på sitt eget sätt: Vid ett möte i Medstugan 1911 kom man överens om att bönderna skulle ansvara för alla eventuella renskador om samebyn var villiga att betala 50 öre för stängsel runt varje höstack. Det rörde sig om många hundra höstackar (Lars Thomasson 1985–86: Om samerna i Åre. I *Gammalt och nytt i Åre socken årgång 3*).

Sedvanerätten i Åretrakten har prövats rättsligt endast vid några få tillfällen, bland annat i Handöl, där en av markägarnas gråhundar sköts av samerna när den rev renar. Ett annat fall var i Medstugan, när renarna hade förstört foder i höstackar i mars 1932. I bägge fallen blev domen till samernas fördel (Lars Thomasson 2002. Ur *Jämtlandssamernas nutidshistoria*).

GRÄNSBETNING

Före första renbeteslagen 1886 hade samerna på båda sidor om gränsen till Norge gemensamt använt gränsfjällen norr om Storlien för renbete. På den tiden innebar det inga större problem att renarna betade både i Sverige och Norge, men i samband med unionsupplösningen mellan Sverige och Norge 1905 förbjöds gränsöverskridande renskötsel. När riksgränsen och renarna inte längre fick beta i »fel« land ledde det till besvärliga konflikter eftersom det inte finns några naturliga gränser som stoppar renarna. Riksgränsen går rätt igenom det naturliga renbetesområdet.

Riksgränsen mellan Sverige och Norge går rätt igenom renbetesområdet.

VINTERBETE

Så länge någon kan minnas har renskötarna varit på Åreskutan och Mullfjället med renarna under vintrarna. Vinterbetet ansågs vara mycket gott. Framför allt var tillgången på renlav viktig. *Vid Åre kan mossan på sina ställen vara ända till 2,5 tum hög* berättade renskötaren Lars Larsson 1913.

Lars Thomasson, som är son till fotografen Nils Thomasson och själv uppvuxen i Åre, minns hur samerna i Kall hyrde in sig hos bönderna i Gräftan och Ullån i Åre under vintrarna på 1930-talet. När renskötare och bönder kom så nära varandra blev kontakterna goda, det knöts vänskapsband och man fick ömsesidig förståelse för varandras näringar. Det var vanligt att ortsborna både förstod och talade samiska. I Gräftan bodde till exempel renägaren Mattias Mattson från Kalls lappby med hustru och barn hos Johan och Kristina Karlsson. När Mattssons äldsta dotter Anna föddes i april 1931 bodde de hos familjen Stav i Ullån. Hos familjerna Olsson och Stav i Ullån bodde det periodvis även andra samer. Sameslöjdaren Paul Larsson, som åren 1927–1940 var rendräng hos Mattias och Gustav Mattsson, berättade att renarna då betade på marker som i dag är de mest populära utförsloporna på Åresskutans västra sida. Vinterslakt både för husbehov och avsalu hade man i februari – mars i Ullådalen, där Lillåstugan numera ligger.

Vinterviste vid Mullfjället 1890.
Foto Föreningen gamla Östersund, Jamtlis arkiv.

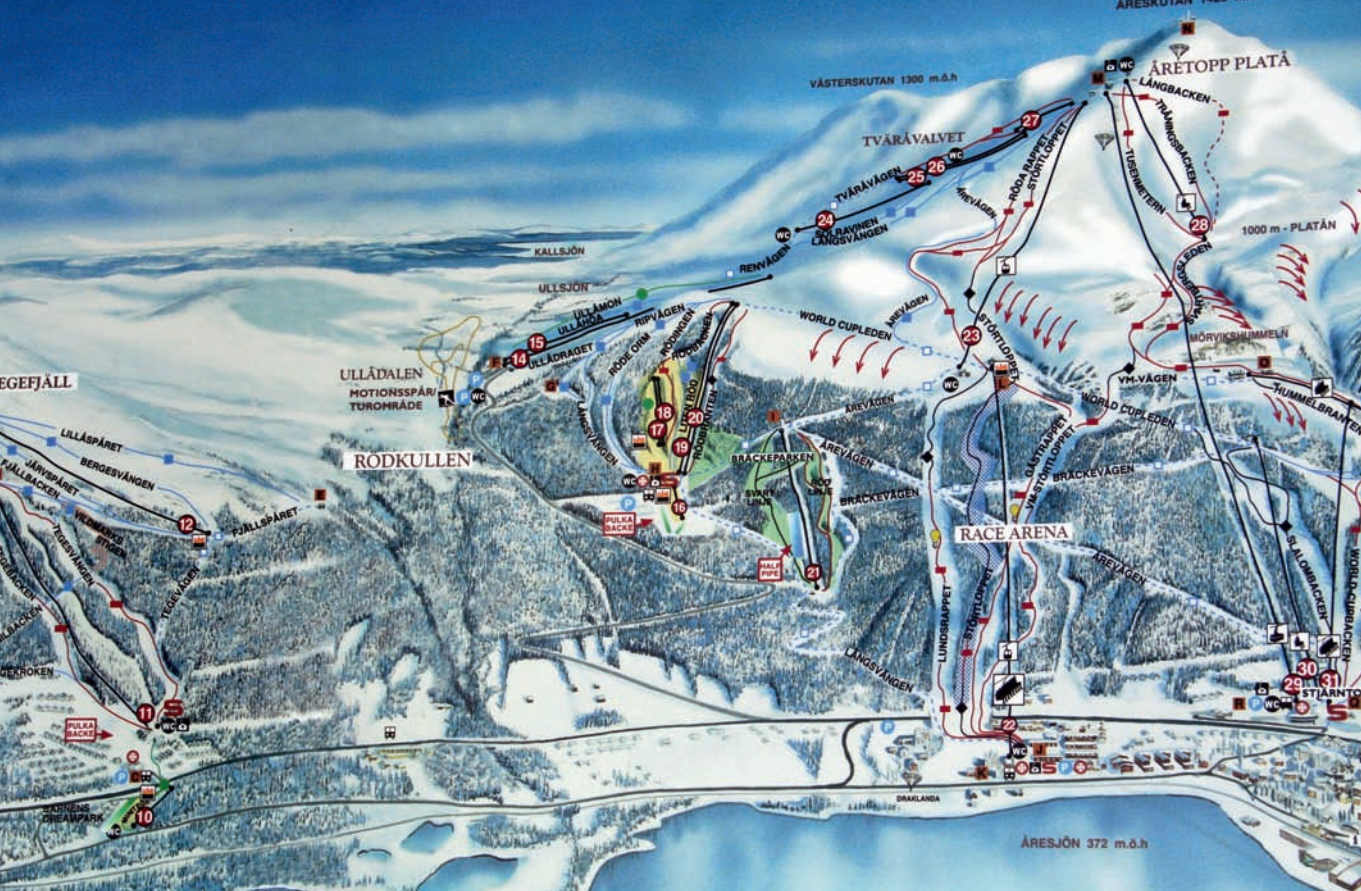
Renslakt i Ullådalen 1915.
Foto Nils Thomasson, Jamtlis arkiv.

Från Västgård i Kall finns uppgifter om att samerna brukade hålla till på södra sidan av Kallsjön i närheten av Huså under vintrarna, och att de hade haft flera kåtor där. På söndagarna brukade ungdomarna från Kall fara över sjön och hälsa på dem (Lars Thomasson 1985–86: Om samerna i Åre. I *Gammalt och nytt i Åre socken årgång 3*).

Renägaren Mattias Mattsson i Kalls sameby berättade 2012 att under hans första tid som renskötare på 1950-talet använde man östra, norra och västra delen av Åreskutan för vinterbete, från Totthummeln till Tväråstugan i söder. Skutan användes under senvintern eftersom betet alltid var åtkomligt där även om det inte fanns bete på andra ställen. Hänglaven i fjällskogen var mycket värdefull. Mullfjället var också bra betesområde, liksom Ullådalen. Tidigt på vintern kom renarna ned till Mullfjället från fjällen i nordväst, betade där ett tag och fortsatte sedan österut via Ullådalen till Skutan. Där var man ända till vårflyttningen mot fjällen i nordväst. Under följvintern har man varit vid Blåskalsfjäll. I Ullådalen hade man vinterslakt ända fram till 1960-talet och vid Ullsjön hade man renskiljning vid enstaka tillfällen ännu på 1960-talet.

RENSKÖTSEL UNDER 2000-TALET

I dag är Åreskutan och området däromkring attraktivt för flera intressen än renskötsel, inte minst skid- och skoterturism. Hårdast exploaterat är Åreskutan och området öster om Skutan mot Fröå där fritidsområdet Björnen ligger, samt området Mullfjället–Ullådalen–Duved. Tidigare var det här renarnas främsta

Renarnas gamla vinterbetesland.

vinterbetesområden med god tillgång på både mark- och hängslavar.

Tidsmässigt sammanfaller skidåkningen med renarnas vinterbetesperiod. Det medför både direkta och indirekta störningar för renskötseln. I takt med att turismen har vuxit har möjligheterna till renbete på Åreskutan försvårats i samma takt. Problemen är flera; först och främst har värdefulla betesområden försvunnit till förmån för slalombackar och liftar. De mest turistintensiva områdena är i dag omöjliga att använda till bete. Ett annat bekymmer är att renarnas betesro försämras.

Det är inte lätt att söka bete i lugn och ro när markerna är fulla med skidåkare och skotrar. Om betesron störs leder det snabbt till ökad stress och spridning av renhjorden. Det blir svårt att samla renarna vilket i sin tur kan leda till produktionsbortfall.

Speciellt våren är en känslig period för renarna. Vajorna (renkorna) är nu högdräktiga och om de blir störda av till exempel skotertrafik finns det risk för att de kastar sina kalvar. I början av maj börjar kalvningen som är den tiden för störning både för vajor och kalvar.

Rengärde vid Moan nära Medstugan i januari 2013.
Renskötarna har samlat renarna för skiljning innan de förs till vinterlandet. Foto Anna Skielta.

Möten mellan samer och turister

I mitten av 1800-talet kom de första egentliga turisterna till jämtlandsfjällen. Först kom »blomsterherrar« och »luftgäster« och något senare de jakt- och fisketurister som köpte eller arrenderade stora markområden och byggde upp jaktvillor och stugor, oftast i väglöst land. Den mer storskaliga turismen tog fart när järnvägen mellan Östersund och Trondheim invigdes 1882. I Åre byggdes en järnvägsstation, och Åre tillsammans med Storlien blev snabbt de mest populära turistorterna.

Redan i turismens barndom i möttes samer och turister eftersom man vistades i samma marker. Svenska Turistföreningen uppmanade fjällturisterna att besöka samer: *Tänk vilket utmärkt tillfälle att få se lappkåtor och studera lapparnas hemlif* kan man läsa i årsskiftet från 1903. Samer och renar betraktades som objekt, som något främmande och exotiskt. Samtidigt respekterades samerna, eller *fjällfolket* som de kallades, för sin lokalkännedom och de anlätades gärna som guider, bärare och roddare. Samerna å sin sida betraktade turisterna som främmande fåglar. Att man frivilligt och utan ärende vandrade omkring i fjällen och besteg fjälltoppar föreföll underligt, nästan lite komiskt. Ibland lät samerna turister få övernatta i någon kåta, och samtidigt fick de möjlighet att köpa renkött eller

fisk och kanske slöjd eller hantverk.

Det var vanligt att turiststationer och stugor byggdes upp på samernas gamla renvallar och visteplatser. Inte bara platser som samerna redan hade övergivit, utan också platser där de fortfarande hade sina kåtor och mjölkade sina renar. Exempel på sådana platser är Storulvån och Stensdalen i västra Jämtland, där Svenska Turistföreningen tidigt byggde upp turistanläggningar. Konsekvensen för samerna blev att de fick flytta sina boplatser – det var inte trevligt med turister inne bland kåtorna och renarna fick ingen betesro.

Storulvåns turiststation. Anläggningen är byggd på Lars Larsson Kråiks gamla visteplats.

SAMER OCH TURISTER I ÅRE

Turismen var till en början inte något bekymmer för rensköteln i Åre eftersom det var somrarna som var intressanta för blomsterherrar och luftgäster. Då betade renarna på annat håll. Men när vinterturismen började växa på 1900-talet blev det problem för

renskötarna eftersom skidåkarna och renarna föredrog samma områden.

Före massturismen i mitten av 1900-talet var det främst överklassen som besökte Åre. Även kungahuset var representerade, och det hände att kungligheterna tillbringade några vinterveckor på Åres hotell.

I pulkan sitter kronprinsessan Margareta, senare kung Gustav VI Adolfs första hustru. Åresjön 1915. Foto Nils Thomasson, Jamtlis arkiv.

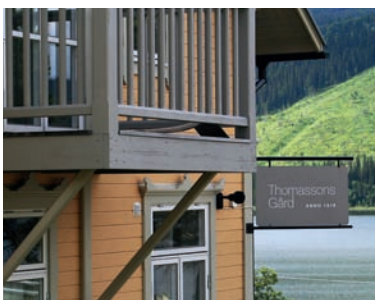

Fotografen Nils Thomasson. Foto Hallings foto, Jamtlis arkiv.

NILS THOMASSON

Den same som är mest förknippad med Åre är fotografen Nils Thomasson (1880–1975). Thomasson var född i Myssjö i Oviken där han hade sin första fotoateljé. Han cyklade gärna omkring med sin kamera och fotograferade människor och landskap. Åre var ofta mål för hans cykelturer, och 1916 etablerade han sig med fotoaffär och ateljé i Åre by. Thomasson skaffade tidigt bil som han använde för att skjutsa turister till populära besöksmål där han fotograferade dem. Mest känd är Thomasson för sina bilder av

Ättlingar till Nils Thomasson driver pensionatsrörelsen Thomassons gård i centrala Åre.

samer och rensköttsel. Han drog sig inte för besväret att bära med sig kameran ut i markerna, och hans fotodokumentation av renskötarna och deras liv är ett unikt material. Men även dokumentationen av Åres tidiga turism har ett stort värde. Thomasson sålde sina bilder som vykort i den egna affären mitt i Åre. I butiken såldes även renkött och hantverk.

Nils Thomassons hem i Åre blev en samlingsplats för samer från hela Sápmi. Här kunde man övernatta och här träffades man för att göra upp affärer och diskutera aktuella samiska frågor.

Foto Nils Thomasson, Jamtlis arkiv.

RENUPPVISNINGAR

När samerna var i Åredalen med renarna passade de ibland på att ha renuppvisningar. De visade alltså upp sina renar mot betalning, bland annat på Åresjön och Ullsjön men även på andra ställen i västra Jämtland. Under några vintrar på 1940-talet var till exempel familjerna Doj och Bergkvist med sina renar på vinterbete i området Renfjället – Välliste – Grofjället – Hållfjället söder om Åre. Varje onsdag hade samerna renuppvisning på Hensjön. Det kostade en krona att få titta. Samtidigt sålde samerna horn, skinn, mössor och lite småslöjd.

1954 var det VM i utförsåkning i Åre. Ett par renskötarfamiljer från dåvarande Sösjö och Offerdals samebyar hade renförevisning vid Ängena, alldeles vid Åresjön. Hundar hjälpte till vakta renarna så att de höll sig på rätt ställe. Renskötarna skjutsade också turister i ackja efter renar. Bland annat kom det österrikiska damlandslaget och skulle åka. En renskötare från Jänsmässholmen fick världsmästarinnan i störtlopp i ackjan. Han körde så att snön rykte, och vid ett lämpligt tillfälle gav han henne en puss på munnen.

En reseskildring

De tidiga turisterna besökte gärna samerna. Ett exempel från Åretrakten är när Paula R. Heymans från Berlin i början av 1900-talet åkte släde från Duved till fastigheten Grönlands jaktmark och därifrån skidor några kilometer till ett *lappläger* i närheten av Äggsjön och Blåskalsfjället. *Denna by hade endast fyra kåtor*, berättar Heymans, *och vi kvinnor skulle för natten taga in hos lappen Andersson, som med sina 3000 renar är den rikaste i de jämtländska bergen ... Dessa jämtländska lappar synes mig på det hela taget mycket mera civiliserade än sina stamfränder i Lapp-land och äfven vetgirigare.*

Vi kunde aldrig berätta nog. Säkert skulle vi ha gjort dem den största glädje med en tidning. ... Marken var till en hands djup betäckt med granris, däröfver en fjäll som bädd och en annan hoprullad, som hufuvdkudde, se där allt! Till min förskräckelse lät man elden slockna och det stora rökfånget i taket vara öppet. Tältduken så tunn, att man kunde se träden där- utanför, snöstorm, 25 grader under noll – ja, nog var det romantiskt men näppeligen alltför behagligt. ... två präktiga, svarta lapphundar kröpo till oss och värmden oss och slutligen följde vi vårt värd-folks exempel och sofvo äfven här ganska bra efter dagens strapatser. ... Dagen förut hade man haft storslakt och därför hade man färskt kött. Öfverallt hängde blodiga köttstycken i träden och i tältstäng-erna. ... Min reskamrat, fru Mattsson, hade tagit

med sig en låda cigarrer, som ifrigt konsumerades af män och kvinnor. Jag skämdes att ha kommit med tomma händer och gaf dem mitt reskuvert, som var särskilt begärligt på grund af gaffeln – själf hade de ingen – samt mitt cigarettförråd. Lappkvinnan proberade genast cigaretterna, stack galen ända i munnen och försökte tända pappersmunstycket. ... Den som vill, har här tillfälle att lära sig förnöjsamhet. Hur litet behöfva inte dessa lappar för att vara belåtna: sin kåta, ett par stenar som eldstad, en kaffepanna, en köttgryta och en gammal låda för kaffeförrådet samt en liten skyf-

fel, hvori kaffet rostas öfver elden. Kläderna bestå af fjällar, och äfven skorna äro av renskinn. De behöfva aldrig tvätta, och näsduk är ett okänt njutningsmedel. Man har ju rockärmarna!

Lyckliga lappfruar, som inte känna till en stortvatts rysligheter! ... Vid upp-brottet fick besökarna ett uppdrag av mannen i familjen: Om ni får se konung Gustaf så hälsa honom och säg, att vi endast önska, att han måtte vara lika vänligt sinnad mot oss som kung Oskar var. Vi hoppas, att äfven kung Gustaf kommer till oss en gång. ... Faktiskt fick jag också kort tid där- efter tillfälle att öfverbringa hälsningen till konung Gustaf, som blef mycket angenämt berörd af lap-parnas kärlek till hans aflidne fader och förtroendet till honom (Paula R. Heymans: Ett besök hos Jämtlandslappar. I På skidor 1910–11).

Njarka Sameläger i Häggsjön är ett av de samiska turismföretag som är kvalitetssäkrade med Sápmi Experience.

Samisk turism i dag

Även 2000-talets turister är intresserade av samisk kultur och renskötsel. Men i dag vill samerna inte längre betraktas. Flera samer i Åreområdet bedriver i dag småskaliga exklusiva turismföretag med jakt, fiske, mat och samisk kultur i fokus.

På VisitSápmis hemsida www.visitsapmi.com får Du information om vilka samiska företag som finns i området. Flera av de samiska turismföretagen är kvalitetssäkrade med Sápmi Experience, vilket innebär att företagen lever upp till samiskt kunnande samt hänsynsfull och hållbar turism.

Samiska kulturlämningar

I Åretrakten finns endast ett fåtal kända samiska kulturlämningar. I Riksantikvarieämbetets fornminnesregister (FMIS) lyser de helt med sin frånvaro. Den främsta anledningen är sannolikt att området inte är inventerat med fokus på det samiska kulturlandskapet. En annan orsak är att vinterbetet inte har avsatt så många fysiska avtryck i landskapet. Längs flyttvägarna mellan de olika årstidslanden och på vinterlandet har renskötarna mestadels bott i tältkåtor. Stommen i tältkåtan var en lätt träkonstruktion som var enkel att sätta upp och plocka isär. Duken tillverkades av vadmal, kläde eller annat kraftigt tyg, i äldre tider av hudar. Trävirket och dukarna flyttades i en ackja som drogs av renarna. Ibland tog man även med stenar som skulle läggas runt eldstaden i ackjan. De enda fysiska spår som blir kvar efter en tältkåta är stenarna som omgärdade eldstaden, om inte stenarna togs med till nästa ställe. Ibland använde man inte heller stenar utan trästockar för att avskilja elden. Då blir det inga spår alls kvar. Det var även vanligt att renskötarna tog in hos de bofasta under vintrarna, man kunde hyra en bagarstuga eller liknande.

Det finns några äldre uppgifter om samiska gravar i Åretrakten. Bland annat beskrev Ernst Manker, som var intendent vid Nordiska museet under 1930- och 40-talen, en barngrav nära Blåskalsfjäll. I en spricka i berget hade man hittat en likkista tillverkad av en kluven stock och i kistan skelettet efter ett

spädbarn. Det är okänt om skelettmaterialet togs om hand eller om det finns kvar i graven. Enligt en gammal sägen i bygden ska det finnas en *lappgrav* från 1600-talet nära Huså. Sägningen säger att det ligger tre mördade samer i graven. De tre samerna skulle någon gång i slutet av 1600- eller början av 1700-talet ha bränt ner ett nybygge. Händelsen utspelades sig på senvintern och nybyggaren kunde se att spåren ledde mot ett gammalt sameviste. Nybyggaren tog skidorna, åkte ikapp samerna, slog ihjäl dem och grävde ned dem på platsen. Hur det är med sanningshalten i berättelsen vet vi inte så noga, men det finns förvisso en samisk grav i närheten av Huså. Den är dock inte arkeologiskt undersökt, så vi vet inte om den går att härleda till sägningen.

Hård från en tältkåta.

Renskötsel på Åreskutan under andra världskriget

I april 1943, mitt under andra världskriget, tvingades den norske renägaren Elias Fjelner Stenfjell av politiska skäl att hastigt fly till Sverige med sin familj och sina renar. De kom över svenska gränsen vid Skalstugan. De svenska soldaterna tog hand om familjen, och hjälpte till med passningen av renarna den första natten.

Familjen vistades därefter i jämtlandsfjäl- len i mer än tre år. De fick ransoneringskort och blev väl mottagna av svenskarna. Flyk- tingar fick egentligen inte vistas i gränstrak- terna, men eftersom Fjelners var renägare gjordes undantag för dem. Fjelners hade mycket kontakt med de svenska samerna i

området. Under den första våren i Sverige var renarna på Oldfjället eftersom man hade nära familjeband med samerna där. De föl- jande två åren höll Fjelners till runt Åresku- tan, Mullfjället och Hästfjället med renarna. De byggde en torvkåta på nordöstra sidan av Åreskutan, på en plats som kallas Lapp- kjojslätta, och där andra samer troligtvis hade haft sina vinterkåtor långre tillbaka.

Hela Åreskutan är privatägd mark. När Fjelners kom till Sverige fick de löfte av markägarna i bysamfälligheten Åreskutan att disponera fjället för renbete. Rensköterna från Kalls sameby, som normalt brukade ha sina renar på vinterbete runt Åreskutan, fick istället flytta renarna till området väster om Mullfjället för att undvika att renhjordarna blandades med varandra.

Turisterna uppskattade familjen Fjelner och deras renar. Men Fjelners ville inte att renarna enbart skulle vara en turistattraktion. Turisterna fick gärna titta när renarna betade naturligt, men det förekom inga organiserade renuppvisningar. När Fjelners återvände till Norge efter kriget blev både de och deras renar saknade av ortsbor och turister (Lars Thomasson 1993: Ny »gränsbetning« i Jämt- land under kriget. I *Gammalt och nytt i Åre socken*).

Kåtatomt på Lappkjojslätta. Kanske var det här Fjelners kåta stod.

Sockenlappar

»Sockenlapp« är en benämning som har använts i olika sammanhang, bland annat som beteckning för äldre sameer som togs om hand av socknen. »Sockenlapp« användes ibland även synonymt med fattiglapp eller tiggarlapp, det vill säga en same som av olika anledningar inte själv klarade sin försörjning.

Men en sockenlapp i egentlig mening var en av socknen antagen och beskyddad same, som mot ersättning skulle utföra diverse sysslor åt bönderna. Speciellt avlivning och kastrering av hästar, hundar och katter ansågs vara sockenlappens uppgift. Sockenlappar fanns framför allt i socknarna i södra Norrland och delar av norra Svealand och är kända från skrivna källor från början av 1700-talet.

Från Åre socken finns följande nedtecknade berättelse om sockenlappar: I socknen bedrev man avel på gråhundar för att få fram hundar med bra päls. Pälsen skulle inte vara för mörk eller för ljus, inte för långhårig eller för tunnhårig, inte raggig eller ullig utan på alla sätt vara »lagom«. För att få bästa möjliga päls såg man till att valparna föddes på våren eller försommaren och fick bli ungefär ett halvt år innan de avlivades. Skinnen ansågs ha bäst kvalitet i december–januari. Att flå huden av tamdjur var en syssla som föraktades bland

bönderna. Samerna, *lapparna*, hade däremot ingenting emot sådana sysslor. Men i mitten av 1700-talet blev det sämre renbete i de närmaste fjällen, och renskötarna kom därför sällan förbi bygden under midvintern. Eftersom ingen ville avliva hundarna måste de få leva till frampå våren, då skinnen blev sämre. Då kom bonden och riksdagsmannen Erik Olsson i Rennberg på en god idé. Han föreslog att bönderna i socknen gemensamt skulle be någon same att stanna kvar

över vintern så att de kunde få sina hundar avpälade i rätt tid. Förslaget antogs av sockenstämman, som beslöt att anta en *sockenlapp* bland sina ämbetsmän. Sockenlappen hade, trots att han var anställd av socknen, inte samma status som till exempel sockenskräddaren, utan

hans uppdrag betraktades som av sämre slag. Sockenlappen fick betalning efter en fastställd taxa, samt hade full tiggarfrihet inom sitt område.

Den siste officiella sockenlappen i Åre kallades Sjal-Pål. Han dog i början av 1850-talet. Före Sjal-Pål fanns det en sockenlapp som kallades Lus-Hans. En annan sockenlapp var en blind same, vars hustru utförde makens sysslor och dessutom påstods kunde trollda (Karl Ol:n Karlsson. Socken lapparna i Åre. I *Jämten* 1947).

Kyrkan och samerna

Vallbo lappkapell.

När man går omkring på kyrkogården i Åre slås man av avsaknaden av gravstenar med texter som tydligt berättar att den avlidne var same. På andra kyrkogårdar i samiska områden, till exempel i Ankarede, Vallbo och Kolåsen, är det vanligt att gravstenarna har texter som *lappenkan*, *lappmannen*, *fjellmannen* eller *renägaren*.

En anledning är att samerna i Jämtlands län ända fram till 1942 inte tillhörde de vanliga församlingarna. I stället skrevs alla samer från mitten av 1700-talet in i speciella lappförsamlingar som leddes av en *pastor lappnum*. Samerna i Kall, Undersåker och Åre socknar tillhörde Undersåkers lappförsamling. Eftersom samerna på så vis stod utanför socknarna var det staten och inte kom-

munerna som ansvarade för deras fattigvård och skolgång. Samerna från Årefjällen *Åhre Fjellallmoge* hade från 1804 sina kyrkliga sammankomster i ett lappkapell i Handöl. Senare uppfördes ett lappkapell i Vallbo, som 1864 ersatte Handöl som kyrklig samlingsplats för samerna i Åre. Därför är många samer från Åretrakten, speciellt de renskötande samerna, begravda på kyrkogårdarna i Handöl eller Vallbo. Samer från Kalls sameby är även begravda i Kolåsens lappkapell, som skulle ansvara för *Fjellallmogen uti Kall och Offerdahl*. 1942 upphörde lappförsamlingarna och samerna blev kyrkobokförda i den församling där de var mantalsskrivna. Kapellen i Vallbo, Handöl och Kolåsen finns dock fortfarande kvar.

Under 1700-talet var det viktigt för kyrkan att kristna samerna och få dem att överge sin gamla tro. Men det kunde vara problem för kyrkan att få kontakt med samerna, framför allt med renskötarna som vistades i gränstrakterna mot Norge. En präst klagade 1761 över att han inte en enda gång hade fått träffa *de wid Riksgrensen i Åhre och Kall Wistande Lappar*, fast han hade besökt deras trakter och försökt träffa dem varje vinter (Lars Thomasson 1985–86: Om samerna i Åre. En översikt och några reflektioner. I *Gammalt och nytt i Åre socken årgång 3*).

Gruvhanteringen och samerna

Under 1600- och 1700-talen ökade behovet av metaller, framför allt koppar och järn, i takt med att industrialismen växte fram och Sverige blev en stormakt. Staten uppmuntrade malmetning och bergshantering överallt i landet, även i fjälltrakterna. I västra Jämtland hittades stora mängder koppar framför allt intill Åreskutan vid Huså och Fröå. Flera gruvor togs upp i området.

Hur gruvhanteringen påverkade renskötseln runt Åreskutan, och om och hur samerna var involverade känner vi inte till. Men det vore märkligt om samerna inte alls skulle ha varit berörda eftersom gruvorna ligger mitt i renbetesland. Från andra platser med bergsbruk i samiska marker vet vi att samerna dels brukade leverera renkött till gruvarbetarna, dels transportera malm med renarna. Vid Ljusnedals bruk i Härjedalen och kopparverket i Röros finns det till exempel upptecknat att samerna lejdes både för transporter och köttleveranser.

En renskötare från Kalls sameby, född i början av 1900-talet, berättade att hade han hört från de äldre att samernas marker krympte drastiskt när gruvhanteringen runt Åreskutan växte. Inte bara gruvorna tog värdefull betesmark i anspråk utan även kolningen tärde på markerna. Det gick åt enorma mängder kol för att hetta upp malmen. Förmodligen minskade skattefjället Blåskalsfjäll i samband med att gruvverksamheten ökade.

Minne från gruvepoken på Åreskutan. Gruvarbetare i Huså.

Renuppvisning på Åresjön omkring 1920. Foto Nils Thomasson, Jamtlis arkiv.

BUERIE BÅATEME
Välkommen till samernas Åre!

För inte så länge sedan var betande renar på Åreskutan och i Ullådalen en vanlig syn under vintrarna. På Åresjön hade samerna renuppvisningar för turisterna och i Ullådalen var det renslakt varje vinter. I broschyren kan Du läsa om samer och renskötsel i trakterna kring Åre, både hur det var längre tillbaka och hur det fungerar i dag.

GAALTJE
sydsamiskt kulturcentrum

Länsstyrelsen
Jämtlands län

ISBN 978-91-979433-7-6
ISSN 1650-3503
Skrifter utgivna av Gaaltje 13